

*Quaderns de
la Selva, 7
1994*

CENTRE D'ESTUDIS
SELVATANS

La construcció del temple parroquial de Vilobí d'Onyar

JOSEP PUJOL COLL

EL segle XVIII, de molta vitalitat constructiva al nostre país, ha deixat una herència quantitativament notable a moltes parròquies. Són molts els poblets catalans que tenen el seu temple i campanar d'un barroc tardà força estandarditzat. L'església de Vilobí d'Onyar s'emmarca dins aquesta tradició postbarroca de la segona meitat del segle XVIII. El campanar, tot i seguir esquemes formals poc innovadors, no deixa de ser un exemplar notable d'aquest estil. I més si el comparem amb altres com el de l'Escala, el de Palafrugell, el de Torroella o els de tantes viles que n'iniciaren la construcció amb una gran empenya, però els deixaren inacabats. Dins aquest panorama de finestrals escapçats i balustrades que dissimulen un acabament sobtat, els dos pisos complets, la bola de pedra i l'agulla que coronen el campanar de Vilobí suposen una excepció a tenir en compte. Una excepció les causes de la qual pot ser interessant d'esbrinar.

Gràcies a les fonts conservades a l'Arxiu Parroquial de Vilobí, es pot resseguir amb força detalls el procés de construcció del temple parroquial. L'historiador Josep M. Marquès ja n'havia apuntat la cronologia bàsica.¹ Posteriorment, un

1. Veg. especialment «L'Església a Vilobí d'Onyar», *Programa de la Festa Major*, Vilobí d'Onyar, 1978.

document força esclaridor, el plet dels obrers, rector i Ajuntament de Vilobí contra els delmadors de Vilobí (1788-1794), conservat a l'Arxiu Parroquial, ha aportat més dades sobre l'edificació i sobre els entrebancs que va tenir el poble de Vilobí per dur a terme una obra tan ambiciosa dins el seu àmbit.² Finalment, tot el procés ha estat emmarcat dins un context històric més ampli a partir de la tesi de doctorat de l'historiador Joaquim M. Puigvert, en la qual el cas del temple de Vilobí és presentat com un exemple força representatiu dels mecanismes, dificultats i tensions que es produïen en una parròquia rural a l'hora de la construcció d'una nova església.³

Es posa en marxa el projecte (1759)

La història del nou temple parroquial de Vilobí, segons que narra un dels protagonistes, el rector Domingo Gañete, comença així:

«Nota que el dia de San Pedro, Agosto del año 1758 a las 7 y media de la Manyana hubo Junta de pueblo en la sala de la Rectoria de Viloví y se determinó hazer Iglesia por que la que havia estava absolutamente indecente, y sin embargo la Cortedad de Caudales se comenzó a derrivar el dia 26 y 27 de febrero de 1759. El dia 5 de Marzo del mismo se trasladó el Ssmo. Sacramento a una pequeña capilla que se previno en el cimiterio. Ha costado mucho deshazer las paredes antiguas, y apartar la piedra y tierra, tanto la que cayó de las paredes como la que salió de los nuevos fundamentos, que estan 21 palmos a bajo de tierra, y tienen de ancho de 15 a 16 palmos, a diferencia del campanario, cuyo fundamento es todo un pan de piedra y mortero; en estos trabajos soterraneos, se ha debido mucho al fervor de las mugeres del pueblo, tanto solteras como casadas, pues (como valientes Amazonas) han trabajado con tanto esfuerzo, que excedía a lo que se podia prometer del sexo, y parese seria agraviarlas al dexar en silencio acción tan heroyca en las matronas de este tiempo, pues además de ser tan meritoria para con Dios eternizará su fama en los siglos venideros.»⁴

2. Arxiu Parroquial de Vilobí (APV), *Plet de 1789-1794*, lligall sense numerar. Les citacions sense referenciar pertanyen a aquest document.

3. J.M. PUIGVERT SOLÀ, *La parròquia*

rural a Catalunya (bisbat de Girona, ss. XVIII i XIX), Universitat de Barcelona, tesi de doctorat inèdita, 1990, 3 vol.

4. APV, lligall de notes soltes sense paginar.

El to lleugerament èpic del document ens pot induir a una concepció romàntica, i segurament allunyada de la realitat, de la unió de tot un poble en un ideal comú, la construcció de la seva església. Tot i que sembla una decisió majoritària, els vilatans eren sovint, de fet, instigats a prendre-la, tal com veurem més endavant. Ara bé, un cop presa la decisió tots s'han de comprometre a aportar-hi la seva part. I així ho fan especialment les dones, amb una empenta que admira el rector Gañete. També es desprèn del document una força optimista: només set mesos separen la data de la decisió i la de l'enderrocament de la vella església, tan sols el temps necessari per fer els tràmits precisos (sol·licitud al bisbe, permís d'obres, plànols,...).

S'adverteix, també, un cert grau d'improvisació i fins i tot d'inconsciència en la decisió d'edificar el nou temple sense preveure'n del tot les aportacions econòmiques. El context històric devia ajudar força a aquest optimisme: la Guerra de Successió quedava enrera i, malgrat que Catalunya en va rebre la pitjor part, al capdavall es va produir un important redreçament econòmic al país. Dins aquest panorama, la vitalitat constructiva de l'època és palpable a moltes viles catalanes, sobretot a la costa. Al segle XVIII s'aixequen o engrandeixen moltes esglésies i campanars de les nostres comarques. Vilobí, doncs, participa d'aquest optimisme constructiu, amb aquest projecte certament ambiciós per a un poble que de 1717 a 1787 passa de 328 a 483 habitants.⁵

Tot i que al document del plet s'esmenta que, durant una missió, els predicadors amonestaren els vilatans per l'estat en què estava el temple, i els instaren a reedificar-lo, de fet és Domingo Gañete qui es perfila com un dels promotors de la idea. Aquest rector galleg de Vilobí durant els anys 1753-1767 ha deixat a l'Arxiu Parroquial diversos escrits on anotà tempestes, terratrèmols i algun altre fet notable. El seu castellà, relativament culte i retòric, junt amb el seu correcte llatí, la seva consciència històrica i el seu esperit emprenedor indueixen a situar-lo dins el context d'altres clergues instruïts i cultes del XVIII.

El lloc d'emplaçament del nou temple era el mateix de l'antiga església, adossat al castell de Vilobí. Poc en sabem, del vell temple: segons Josep M. Marquès, formava part del conjunt del castell –potser n'era la capella– i estava envoltat d'un fossat. En el plet que hi hagué posteriorment, el rector i obrers tal vegada exageraren les males condicions i la petitesa del temple, per tal de justificar l'edificació del nou:

5. Veg. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol II, Barcelona, 1966.

«... no solo estrecha, y limitada, respeto al concurso del pueblo, sí que también era indecente, vieja, y no muy segura.»

«... absolutamente peligrosa, no solo por las muchas grietas y aberturas, que eran patentes en sus paredes, sí que también porque sucedió en funciones de vísperas el caher de sus bovedas pedassos de rebossados sobre el concurrente, causando los sobresaltos que dexan conciderarse.»

Potser aquest mal estat de l'antic temple va portar a la concepció del seu successor, desmesuradament gran per a un poble de quatre-cents habitants.

El sistema de finançament del nou temple va ser força complex i, posteriorment, serà la causa de molts problemes i disputes. Tradicionalment, el sistema parroquial comptava amb diversos obrers, parroquians seglars elegits anualment que s'encarregaven de l'administració de l'Obra, és a dir, les despeses de la parròquia, despeses que eren curosament anotades al Llibre d'Obra.⁶ La construcció del nou temple, doncs, entrava dins el camp dels obrers qui, juntament amb el rector, serien els encarregats del control i progrés de les obres.

Els ingressos ordinaris de l'Obra es feien mitjançant contribucions anuals, dotacions i altres col·lectes. Lògicament, durant el procés de la construcció les exigències de l'Obra augmentaran. Els mecanismes i sistemes de recaptació variaran en el decurs dels anys. Normalment, cada casa de pagès hi aportava una mesura de blat forment –tret dels pagesos benestants, que contribuïen en major mesura–, mentre que els menestrals pagaven vuit diners cada un. Aquesta base, més les donacions, voluntàries o establertes per tradició, constituïren els ingressos dels primers anys. També hi hagué contribucions extraordinàries, com la del Comú, que aportà una sèrie de pensions anuals mentre durà l'obra.

Així doncs, el 21 d'octubre el 1759 s'iniciava solemnement l'edificació del nou temple de Vilobí. Domingo Gañete ens ho narra:

«El día 21 de Octubre de 1759 se puso la primera piedra en la nueva construcción de la Iglesia de San Esteban de Vilobí por mano del canónigo Nesples por comisión del Ilmo. Sr. Palmero obispo de Gerona. Dada a mí Domingo Gañete, Rector actual de la referida Parroquia natural de Sann Vizente de Bernes del

6. APV, *Llibre d'Obra (1711-...)*, sense paginar.

Arzobispado de Santiago. Cuya nota pongo para lo sucesivo, no por vanidad ni vanagloria (*quod absit a me*) sino por curiosidad *in posterum*. Vilobí, y Octubre 21 de 1759.»⁷

No ha estat possible conèixer l'arquitecte responsable del disseny del nou temple. La gran similitud de la seva portalada monumental amb la de l'antiga Casa de Misericòrdia i Hospici de Girona –l'actual Casa de Cultura–, atribuïda a Ventura Rodríguez, havia permès aixecar hipòtesis massa agosarades. De fet, l'edifici gironí fou construït el 1774 segons el projecte dels arquitectes Ignasi Albrador i Narcís Soriano. Ventura Rodríguez, com a arquitecte designat pel *Real Consejo de Castilla* per aprovar-lo, hi féu esmenes importants, més aviat de tipus estructural.⁸ Per tant, una possibilitat molt més plausible és que fos algun d'aquests dos arquitectes l'autor del temple de Vilobí, i més si tenim en compte la gran activitat dels Soriano a les comarques gironines durant aquesta època. Un altre Soriano, de nom Francesc, elaborà un projecte d'acabament del campanar, tal com veurem més endavant.

La construcció del temple (1759-1773)

El 1759 es posa en marxa, doncs, el mecanisme que arrossegà tot el poble a una gran obra pública que havia de durar molts anys. La participació popular, tant en diners com en jornals, sembla majoritària, des de les dones i noies que, «como valientes amazonas», realitzaren els grans fonaments de l'església i el campanar, fins als rics del poble, que enviaven els seus mossos a treballar de peons a l'obra. També es passava a «fer la plega», és a dir, a recollir donacions voluntàries extraordinàries.

Aviat, però, comencen les disputes per la desigual participació a l'obra, sobretot quan la construcció comença a exigir despeses feixugues. D'una banda, s'intentà imposar un impost obligatori a totes les famílies, la talla, que resultà molt mal acollit per la majoria. De l'altra, es començà a exigir dels més poderosos una major contribució a les despeses. Tot plegat contribuï a crear tensions dins el poble:

«El Iltre. Adversante Dn. Josep de Burgues, Arcediano de la Selva, Primiciero de la Parroquia de Vilobí, y otro de los Diezmeros

7. APV, *Llibre de Testaments (1695-1738)*, f. 54.

8. Veg. Enric MIRAMBELL BELLOC, «No-

tes per a la història de la Casa de Misericòrdia i Hospici», *Revista de Girona*, núm. 89, 1979, p. 265-269.

de ella, en alguna de las vezes que se le instó para que contribuyese al coste de la fábrica de la nueva Iglá. de dicho lugar, respondió, o se escusó, diciendo que la renta que tenia se la necesitava para vivir.»

«... el parcero [del delmer Josep Batlle i Alrà] instava que procurasen sacar algo de su amo, y sería en realidad un discurso estranyo, el que las limosnas echas por el parcero de su parte colónica, supliese las que correspondían a su dueño por parte dominical.»

Les crítiques comencen a ploure sobretot contra els delmers. La història del delme a Vilobí és semblant a moltes altres parròquies catalanes. L'obligació d'entregar a l'Església el delme –la desena part de les collites– es va secularitzar a Catalunya ja cap al segle XIII, i sovint restava atribuïda a diversos senyors de la terra. A Vilobí, els delmers eren l'Ardiaca de la Selva, Josep de Burgues (el qual rebia també la primícia o porció de fruits i bestiar); l'obtentor del Benefici de les Puel·les, Cancio Pera; el clergue obtentor del Benefici de la Serreda, Joan Matheu, substituït ben aviat pel Dr. Llorenç Coll; el Rector de Vilobí, Josep Batlle i Alrà; l'Hospital de Santa Caterina Màrtir de Girona i el Reial Hospici de Girona.

Un cop recollida la part de collita del blat, es procedia al repartiment del delme, fet de la manera següent: Josep de Burgues recull 16 quarteres (25%); Cancio Pera, Llorenç Coll i Josep Batlle, 10 cada un (15'625%), el rector de Vilobí, 8 quarteres (12'5%); i l'Hospital i l'Hospici, 5 quarteres per institució (7'8125%). L'operació s'anava repetint per torns fins al repartiment total del delme. Cal tenir en compte, però, que era corrent tenir arrendats per uns anys els drets sobre el delme, tal com feien Josep Batlle i altres. Segons les declaracions del Plet, la venda del blat del delme solia aportar més o menys unes 2.350 lliures anuals.

Amb el temps, la relació entre els delmadors i la resta del poble serà més i més tibant. La situació es va agreujar encara més quan els delmadors van iniciar un plet contra la Universitat de Vilobí per intentar cobrar no sols els delmes sobre els cereals, sinó també sobre els fruits menuts com llobins o raïm.

Tot i això, les obres continuaren avançant. En els comptes que apareixen en el Llibre d'Obra del 1759 al 1773 només es detallen les despeses habituals de la parròquia (palmes del Ram, rentar la roba,...),

mentre que la quantitat que es dedica a la construcció de l'església nova hi és apuntada sense especificar la destinació concreta. Tan sols el 1771 hi consta una despesa de 79 lliures i 10 diners per «picar la O de la Iglésia nova», és a dir, la rosassa. Els ingressos bruts de l'Obra oscil·laven entre les 50 i les 80 lliures anuals, quantitat insuficient, ben segur, per cobrir totes les necessitats extraordinàries. Es restringiren despeses fins al punt que algun rector s'oferí a rentar i adobar la roba pel seu compte, ja que «l'Obra és molt pobra». S'havia esculpit la data 1772 al llindar de la portalada, però de fet el temple s'obrí al culte un any més tard.

Efectivament, malgrat totes les dificultats, l'any 1773 s'inaugurà la nova església. Són d'aquest any les despeses dels darrers materials per estrenar el nou temple: guix, calç, claus i panys per a les portes, rajols per enrajolar el presbiteri, la sagristia i el cor. El 7 de setembre el rector Mateu Llobet beneí el nou temple i s'hi digué missa.⁹ Amb tot, el temple restava encara incomplet: mancaven els retaules que havien de cobrir les parets nues dels interiors, així com la cornisa de la façana i bona part del campanar.

El campanar: primera fase (1759-1789)

El campanar, tot i haver-se iniciat conjuntament amb el temple, quedà relegat a un segon pla per donar prioritat a la construcció de l'església. Si aquesta fou construïda amb certa rapidesa, uns tretze anys, la construcció del campanar, en canvi, portà cua.

Sembla que les obres del campanar es van agilitar un cop construïda l'església. Concretament, el 1783 es comença a edificar el primer pis sobre l'antiga torre del castell que des de feia anys s'havia convertit en un gran fonament compacte que li faria de base. Es va adoptar la tipologia creada per l'arquitecte fra Josep de la Concepció al campanar de Vilanova el 1670, és a dir, un cloquer de dos pisos, amb una base quadrada que es transforma en octogonal, amb els vuit costats iguals. Fou un model que es va seguir a nombroses poblacions catalanes.¹⁰

9. APV, Nota marginal en el lligall solt de notes del rector Domingo Gañete, al costat de l'altre fragment transcrit.

10. Veg. Joan Ramon TRIADÓ, *L'època del Barroc. Segles XVII-XVIII en Història de l'Art Català*, vol. V, Edicions 62, Barcelona, 1984, p. 77.

A partir d'ara en el Llibre d'Obra s'especifiquen amb més detall les despeses referides a l'obra, amb els jornals que es paguen als paletes (Blanc, Palahí, Gispert, Ribas, segurament de Vilobí mateix), als carreters, als mestres de cases de Girona, la calç i el guix, la pedra picada de Girona i les tosques de Sant Dalmai –de la pedrera d'en Taieda–, i fins «un pa per donar refresch als carreters».

Les dificultats econòmiques es comencen a fer més i més paleses. Al 1787 s'havia construït una part dels pilars de les finestres del primer pis, segons la data esculpida als mateixos pilars. Mentre, els picapedrers de Girona, en un rebut del mateix any que apareix en el Llibre d'Obra, declaren haver cobrat ja tota la feina de picar les balustrades, boles, rases, cornises, capçats i altres pedres del campanar.

I s'arriba al 1789, any en què es dóna un esgotament de forces. S'ha acabat tot el primer pis i potser la balustrada superior, però no es comença pas el segon. I és el 1789 quan esclaten les tensions acumulades durant tant de temps: és el plet del Rector, Ajuntament i Obrers de Vilobí contra els delmers.

Fins aquí la història del campanar de Vilobí podria servir de model a la de tants que restaren inacabats per unes dificultats semblants. La recuperació que s'havia donat a inicis del XVIII, després de la Guerra de Successió, queda frenada per unes fortes crisis agràries en el període 1775-89, originades per uns anys de males collites, amb un creixement violent dels preus del blat que beneficiarà només a propietaris i delmadors.¹¹ Dins aquest context encaixa perfectament la situació crítica que es va viure a Vilobí a l'hora de finalitzar el temple, i també el recel del poble envers els delmers. Com a exemple, sabem per les declaracions que consten en el plet, que un d'ells, Llorenç Coll, prevere beneficiat de la Serreda, feia poc temps que s'havia fet la casa nova, clara mostra de la seva salut econòmica. I també encaixa que es veiés com a única solució intentar exigir dels delmadors la seva part proporcional a l'obra mitjançant una demanda judicial.

El plet (1789-1794)

El procés judicial s'inicia el 19 de desembre del 1789, quan el rector Esteve Hortoll, els obrers Josep Rodó, Fèlix Gener, els regidors Narcís

11. Veg. Gonzalo ANES, *Las crisis agrarias en la España Moderna*, Taurus Ed., Madrid, 1974.

Agustí i Sal·lusti Llorens, i Dalmau Martí, síndic procurador, es dirigeixen, segons les fórmules de l'època, al rei Carles i li exposen el problema.

La via usual en aquests casos, freqüents, de querelles entre delmers i veïns del poble era la d'instar primer a una possible reconciliació, abans de començar tot un complex procés judicial. Així, Ladislau Havor, tinent general dels Reials Exèrcits, governador i corregidor de Girona, els cita pel 17 de juliol del 1790 per a aquesta reconciliació. La reunió fou un fracàs, tant per les exigències dels demandants (pagar 6000 lliures) com per les reticències dels delmers, els quals van al·legar que el temple era excessiu, que no se'ls havia consultat, que s'havien malgastat diners i que, tot i així, ells ja havien fet moltes donacions voluntàries. Afegien, a més, que en altres parròquies mai no s'havia obligat els delmers a contribuir forçadament a l'obra i, en casos de plets semblants, sempre s'havia resolt a favor dels delmers –citen la vila de St. Hipòlit, el lloc de St. Pere de Roda, l'Escala, Tossa, Malgrat i Tordera. Finalment, recorden el plet que ells encara tenen contra la Universitat de Vilobí i suggereixen que tot plegat pot ser un maliciós acte de despit.

Amb aquests resultats nuls, doncs, es va posar en marxa un llarg procés judicial. Els causídics que actuaren en favor dels delmadors foren Benet Castellar i Carles Aulet, mentre que Miquel Costa va ser el fiscal representant dels interessos dels veïns de Vilobí.

El pas següent fou de cridar un arquitecte per tal de fer un informe sobre l'estat del temple i fer-ne el càlcul de despeses. L'arquitecte cridat fou Francesc Soriano, llavors resident a Tordera per haver de dirigir la fàbrica de l'església parroquial. Francesc Soriano va ser un arquitecte relativament important a l'època, probablement lligat al poder borbònic, ja que és un dels autors de l'edifici de la Universitat de Cervera, i fou molt actiu a Girona en el període de 1731 a 1798. Sabem pel Llibre d'Obra que cobrà 50 lliures per fer l'informe, quantitat força important comparada amb altre tipus de despeses. L'informe, acompanyat de plànols, concloïa que el que s'havia gastat fins llavors pujava fins a 16.542 lliures, i que en mancaven 737 més per acabar-la, sense comptar els retaules. Gerard Martí, escultor de Girona, havia fet també un pressupost del que valdrien aquests retaules: 2.500 lliures el de l'altar major, 300 el del Roser, 450 cada un dels de les capelles laterals, i 300 els de les petites capelles del sotacor. 4.300 lliures pel que feia al retaules, més les 737, feien un total de 5.037 lliures.

Miquel Costa, l'advocat que actuava de part del rector i els obrers, fou un defensor encès de la seva causa. Els arguments utilitzats, detallats per escrit en el document del plet, cauen sovint en l'exageració i denoten tota una mentalitat d'arrels barroques, basant-se en exemples d'història sagrada, del Paralipòmenon i, sobretot, del Concili de Trento.

Per les referències que hom té, si més no les que s'esmenten al plet —interessades, cal fer-ho notar—, sembla que aquest tipus de demandes judicials solien acabar amb la victòria dels delmadors. En aquest cas, el resultat del plet de Vilobí va ser una excepció que explicaria finalment l'acabament del campanar en una conjuntura econòmica difícil. En efecte, la sentència dictada a Madrid va ser absolutament favorable al rector i obrers: tant el que quedava per fer del campanar, com els retaules, haurien de ser costejats pels delmadors. La sentència s'havia de complir amb tota rapidesa, però també d'una forma poc carregosa: se'ls embarcaria la tercera part del delme a cadascun d'ells, tret del rector. Per tal d'accelerar aquest procés, s'instava a manllevar un préstec, si més no per acabar la fàbrica del temple.

L'acabament del campanar i el frontispici (1794-1858)

A partir del 1794, doncs, podien recomençar les obres del temple. Val a dir que el campanar no es va pas acabar seguint les pautes que l'arquitecte Soriano havia deixat indicades al plànol de l'informe.

És difícil saber si la sentència del 1794 es va aplicar amb prou diligència com per permetre l'acabament de les obres en un període curt. Sí que hi ha un testimoni, però, que la sentència es va dur a terme i que es mantenia vigent deu anys després. És una nota del 1804 en el Llibre d'Obra:

«Als 24 de maig de 1804 acabà de satisfer Dn. Cancio Pera, prebere obtentor del Benefici de las Puellas, per lo terçó que reb del Delme Comú de Vilobí, y com a tal obligat a concórrer per los gastos de la obra principal de la Iglésia de Vilobí, ab la intelligència que, si falta per la part que li toca, satisfarà lo que fàltia, y si sobra, se li haja de retornar lo sobrant; entregà 160 ll. 17 s. 4, de las quals se apoderà lo referit Pere Gener, pagès, altre dels Obrers de dita Obra.»

Molt més tardana fou la col·locació de la cornisa i els cinc gerros que coronen la façana del temple. Val a dir que entremig hi hagué la

Guerra del Francès, que comportà l'endarreriment de les obres i també destrosses al temple. Per tot plegat, és adir, no és fins al 1858, és a dir, gairebé cent anys després de l'inici de les obres, que no es va completar el temple d'una forma definitiva. Una nota del rector Sebastià Cruz ho detalla en el Llibre d'Obra:

«Per memòria dels vinents. En lo any mil vuit-cents cinquanta-vuit se colocà la cornisa del frontis de la Yglésia y pintà aquesta, se colocaren los gerros de pedra, y tot costà en dine[r] metàlich quatre-mil rals fent los pagesos las traginas y de manobra la majort part dels parroquians. Alguns n'i hagué que ni se oferiren per treballar-hi, ni tampoch donaren què se ho valgués per mantenir als pobres que se oferiren a fer-hi algun jornal. De què dono fe Sebastià Cruz, Rector».

Finalment, l'aventura de construir església nova havia acabat. Però encara no havien passat cent anys quan s'hagué de refer part del que s'havia aixecat. En efecte, amb la Guerra civil, l'església fou incendiada i la portada monumental, que serví de blanc de tir, restà malaguanyada en bona part. Van caure bona part de les voltes, i dels retaules, òbviament, no en quedà ni rastre. Es va reconstruir part del que s'havia perdut durant la postguerra.

